

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

КРАВЧЕНКО Тамара Володимирівна

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ У ВИХОВАННІ
ДІТЕЙ (1945 - 1991 рр.)

18.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

00802813 (M)

Аб 28.726

дисертація в рукописі.

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник

- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробіт-
ник Хромова О.Л.

Офіційні опоненти

- доктор педагогічних наук,
професор Кондратюк О.П.
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробіт-
ник Бондар Л.С.

Провідна організація

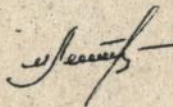
- Вінницький державний педа-
гогічний інститут

Захист відбудеться "28" січня 1994 р. о 15 го-
дині на засіданні спеціалізованої ради Д 119.15.01 в Інституті
педагогіки АПН України (252001, Київ-1, вул.Трьохсвятительська,8).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "24" грудня 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 ЛЕГКИЙ М.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Успішна реалізація завдань по реформуванню й оновленню освіти, розбудові національної школи України значною мірою залежить від узгодженості зусиль сім'ї та педагогічних колективів навчальних закладів, їх співдружності і єдності цілей, завдань, змісту виховання підростаючих поколінь. Первинним виховним інститутом є сім'я в її мікросередовищі, традиціями і соціальним досвідом, яка хоча й не існує ізольовано від суспільства, залишається певним чином відокремленим осередком із своїми цінностями та установками. Із вступом до дошкільного закладу дитина стає об'єктом цілеспрямованого суспільного виховного впливу, який з початком навчання в школі розширюється, ускладнюється й посилюється. Протягом досить тривалого періоду вони відчують на собі дію двох виховних сил - сім'ї та школи, остання з яких, виконуючи соціальне замовлення в галузі формування особистості і базуючись на наукових засадах управління процесом розвитку людини, керується у своїй роботі відповідними настановами, директивами, вимогами і перебуває під державним і суспільним контролем. В процесі розвитку, виховання і навчання підростаючих поколінь школа входить у безпосередні взаємостосунки з батьками учнів, стикається з їхнім впливом, враховує його і певним чином коригує. Від того, наскільки злагодженими будуть взаємостосунки цих двох інститутів, багато в чому залежить успіх формування особистості.

Однак кризові явища сьогодення накладають свій відбиток і на стосунки між школою і сім'єю, ведучи до розриву існуючих зв'язків, негативно позначаючись на практиці виховання дітей і молоді. Необхідність і невідкладність вирішення питань взаємодії сім'ї та школи підиреслюється в Державній національній програмі "Освіта (Україна ХХІ століття)", їх важливість посилюється в

ав'язку з проголошенням ЮНЕСКО 1994 року - Роком сім'ї.

Для успішного здійснення взаємодії сім'ї та школи в сучасних умовах корисним є звернення до історії, використання досвіду минулого, адже протягом кількох століть вона незмінно привертала до себе увагу багатьох мислителів, літераторів, вчених (С.Полоцький, Е.Славинецький, Ф.Пркопович, Т.Кампанела, Ж.Ж.Руссо, А.Дістервег, Й.Песталоцці, Г.Сковорода, Я.Козельський, М.Коцюбинський, І.Франко, К.Ушинський, Б.Каптерев, М.Корф та ін.).

Біля витоків сучасної педагогічної думки в плані взаємодії сім'ї та школи стояли С.Т.Шацький, П.П.Блонський, Н.К.Крупська. Вагомий внесок у розробку даної проблеми вніс А.С.Макаренко. Саме його численні праці з питань співвідношення сімейного та суспільного виховання стали підґрунтям теоретичної розробки і практичної реалізації взаємодії батьківської та педагогічної громадськості у вихованні дітей.

Справжній, повноцінний розвиток, пошук нових форм і шляхів здійснення цього процесу відбувається в повсякденні роки. З'являються роботи філософів, соціологів: Г.М.Андрєєвої, В.Г.Афанас'єва, Ф.Г.Балагушкіна, Ю.Є.Волкова, М.О.Кирилової, В.П.Ключікова, Г.Д.Смирнова, О.Г.Харчева; окремі аспекти взаємодії батьків і вчителів розглядалися в роботах психологів і педагогів: Л.В.Благонядьожної, Л.І.Божович, Н.І.Болдирєва, Н.М.Калікової, О.Н.Леонтьєва, В.М.Мясищева, І.Д.Перфілієвської, О.О.Пінта, І.Ф.Свадковського.

Новими ідеями збагатив теорію сімейного виховання, зокрема проблему його взаємодії з суспільним, видатний педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський, який вважав, що без її дієвого розв'язання неможлива ні сім'я, ні школа, ні моральний прогрес суспільства.

Серед вчених-педагогів України, які присвятили своєю діяльністю вивченню і систематизації різних сторін взаємодії батьківської і

педагогічної громадськості, аналізу його форм чільне місце належить працям А.М.Алексюка, А.Д.Бондаря, М.М.Гриценко, М.Є.Гриценко, О.Г.Дзевєріна. Питання єдності сімейного і суспільного виховання розглядалися Л.С.Бондар, І.С.Дьомінов, С.Ф.Збандуто, Н.П.Калініченко, Б.С.Кобзарем, О.П.Кондратюком, О.Я.Савченко, М.Д.Ярмаченко. Взаємодія сім'ї та школи в рамках системи педагогічної освіти батьків розроблялась З.Г.Зайцевою, В.Г.Пестовим, О.Л.Хромовою та ін.

Здавалося б такі кількісні в науковому представленні і тривалі в часовому відношенні дослідження проблеми взаємодії сім'ї та школи повинні були привести до її всебічного вивчення і роз'яснення, дати відповіді на багаточисленні питання, що висувуються практикою. Однак цього не сталося. Існуючі суперечності, які проявляються у розбіжностях між реальним станом взаємодії батьків і вчителів і їх дійсними потребами і запитам, а також між вимогами суспільства і недостатньою розробкою цих питань в педагогічній науці визначили проблему даної дисертації. Найвищі багатого і невивченого фактичного матеріалу з досвіду минулого, відсутність відповідних історико-педагогічних досліджень в Україні зумовили наше звернення до історії питання і вибір теми дисертаційного дослідження в такому формулюванні: "Взаємодія сім'ї та школи у вихованні дітей (1945-1991)".

Хронологічні рамки дослідження. Приступаючи до роботи над проблемою взаємодії сім'ї та школи, ми усвідомлювали неможливість в рамках одного дослідження всебічно і глибоко розкрити всі періоди й етапи, які вона пройшла в своєму розвитку. Основна увага приділена 1945-1991 рокам, оскільки саме тоді розпочались активні наукові пошуки в цій галузі, здійснювались помітні й ефективні заходи щодо її практичної реалізації, спостерігалися суттєві змі-

ни в змісті навчання і виховання дітей, що певним чином відбивалось на взаємодії сімейного і суспільного виховання. Правомірним, на наш погляд, є завершення дослідження 1991 роком - роком проголошення незалежності України як суверенної держави і прийняття Закону "Про освіту", розробки концепції національної освіти, що поставило перед педагогічною наукою і практикою нові вимоги і завдання, зокрема і стосовно проблеми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

Всередині досліджуваного періоду ми виділяємо окремі етапи, кожний з яких мав свої особливості і властиві йому риси: 1945-1953 рр., 1959-1983 рр., 1984-1991 рр. Характеристика кожного етапу подається у відповідних параграфах дисертації.

Історико-педагогічний характер дослідження зумовлений особливостями структури історико-педагогічного процесу, який містить дві складові - теоретичну (розвиток педагогічних знань) і практичну (розвиток практики виховання). Кожна з них як галузь дослідження має відносну самостійність, але в своїй суті вони єдині. Адже педагогічна практика (у всіх її проявах - від шкільної політики до виховної діяльності сім'ї та школи) - це галузь матеріалізації педагогічних ідей. Синтез знань, одержаних в кожній з цих предметних зон історії педагогіки, дозволяє вирішити головні, кінцеві її завдання, створити цілісну картину історико-педагогічного і сучасного педагогічного процесів, розкрити і пояснити закономірності його розвитку. Проблема взаємодії сім'ї та школи аналізується у хронологічній послідовності на основі вищезгаданої періодизації, в органічній єдності з тими соціально-економічними, політичними та ідеологічними завданнями, які вирішувалися Радянським Союзом і Українською РСР як його складовою на той час. Визначення меж, які фіксують початок одного і закінчення іншого

етапу, умовне і відносне. Такий підхід дозволяє не тільки вивчити минуле, особливості становлення і розвитку досліджуваної проблеми, але й надає можливість для прогностичного пояснення процесів і явищ, які опостерігаються.

Тема даного дослідження органічно вписується в ряд історико-педагогічних досліджень, що проводяться в Україні, і продовжує серію робіт з історії народної освіти і виховання в країні.

Об'єкт дослідження - процес взаємодії сімейного і суспільного виховання підростаючого покоління.

Предмет дослідження - зміст, форми та методи взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в період з 1945 до 1991 року.

Мета дослідження - виявити і проаналізувати основні тенденції взаємодії сім'ї та школи в теорії та історії педагогіки; розкрити, критично осмислити і узагальнити результати теоретичних і практичних пошуків педагогів у досліджуваній період; намалювати шляхи впровадження нагромадженого позитивного педагогічного досвіду взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження вирішувалися такі завдання:

1. Визначити історико-педагогічну сутність і конкретно-історичний зміст проблем взаємодії сім'ї та школи.
2. Виявити і охарактеризувати основні тенденції взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей відповідно до об'єктивних умов розвитку суспільства в досліджуваній період.
3. Провести порівняльно-історичний аналіз форм взаємодії сім'ї та школи, що склалися, розкрити їх наступність і значення для сучасного етапу виховання підростаючих поколінь.
4. Вивчити і узагальнити нагромаджений історико-педагогічний досвід організації взаємодії сім'ї та школи, сформулювати практич-

ні висновки для подальшого її вдосконалення.

Методологічну основу дослідження складають положення про діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та необхідність їх вивчення в конкретно-історичних обставинах; ідеї про соціальну сутність виховання та історично-змінливий характер його змісту; принципи історизму, єдності теорії та практики, гуманізації і демократизації освіти.

В ході дослідження використовувалися такі основні джерела: філософська, історична, психологічна, науково-педагогічна і методична література, художні і публіцистичні твори, періодика; архівні і статистичні матеріали; законодавчі і нормативні акти, діловодна документація органів управління народною освітою і шкіл; матеріали з'їздів, пленумів і засідань Президії Педагогічного товариства Української РСР і педагогічних товариств інших республік бывшего СРСР, в яких висвітлена взаємодія сім'ї та школи у вихованні дітей на різних етапах суспільного розвитку.

Для розв'язання поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс взаємопов'язаних методів: історико-логічний і порівняльний аналіз, хронологічний, статистичний та ретроспективний методи, наукове узагальнення і систематизація минулого і сучасного досвіду.

Дослідження проводилося у три етапи.

На першому етапі (1984-1986 рр.) вивчалась історична та історико-педагогічна література, документальні та друковані матеріали з обраної теми, збирався фактичний матеріал, визначалися об'єкт, предмет, основні завдання дослідження.

На другому етапі (1987-1991 рр.) поглиблено вивчався, систематизувався, аналізувався і проходив первинну обробку пошуковий матеріал, розроблялись і апробовувались конкретні рекомендації

щодо удосконалення взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

На третьому етапі (1992-1993 рр.) узагальнювався теоретичний доробок, формулювалися висновки, оформлювалися основні результати дослідження.

Наукова новизна і теоретична значущість роботи полягають у визначенні хронологічних етапів розвитку взаємодії сім'ї та школи в межах заявленого для дослідження періоду; розкритті впливу об'єктивних соціально-економічних та політичних процесів на існування та розвиток цієї взаємодії; теоретичному обґрунтуванні та оцінці системи взаємодії цих виховних інститутів, її змісту, форми і методів.

Матеріалами дослідження введено в науковий обіг широке коло документальних даних: законодавчих і управлінських документів щодо розробки і розвитку основних напрямів взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей. Всебічний аналіз цих матеріалів дозволяє зробити висновок щодо значної політизації досліджуваного явища, авторитарності методів, що застосовувалися, недооцінки ролі батьків і підпорядкування змістовного фактору сімейного виховання суспільному.

Практичне значення. Сформульовано ряд практичних висновків з досвіду минулого і розроблено рекомендації, які можуть бути впроваджені в практику з метою вдосконалення взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей на сучасному етапі розвитку суспільства. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці суміжних історико-педагогічних проблем, підготовці відповідних спецкурсів і розділів в курсах педагогіки та історії педагогіки для педагогічних інститутів та університетів; в системі підвищення фахової кваліфікації педагогічних працівників, в системі підвищення педагогічної культури батьків.

Вірогідність дослідження забезпечена методологічною та гео-

ретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних меті, предмету і завданням роботи, опорою на значний обсяг документальних і друкованих джерел з проблеми дослідження.

На захист вносяться:

- визначення і наукове обґрунтування етапів розвитку взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в 1945-1991 рр.;
- основні тенденції і характеристика основних напрямів, змісту, форм і методів взаємодії сім'ї та школи на різних етапах її розвитку;
- рекомендації щодо удосконалення взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей на основі критичного переосмислення і узагальнення досвіду минулого з метою використання його в сучасній практиці.

Апробація і впровадження результатів. Основні положення дисертації висвітлено в ряді публікацій (загальна кількість - 28), використано при розробці лекцій для працівників народної освіти, педагогічної громадськості і батьків. Одержані результати було покладено в основу ряду методичних рекомендацій і посібників для організаторів педагогічної освіти батьків. З доповідями про основні і проміжні результати дослідження автор виступала на республіканських, обласних і всесоюзних науково-практичних конференціях і семінарах (Барановичи, Чебоксари, Ізмаїл, 1989; Херсон, 1990; Могильов, Київ, Ніжин, Тернопіль, 1991; Умань, Кіровоград, Херсон, 1993).

Структура дисертації. Мета і послідовність розв'язання завдань дослідження визначили структуру дисертації, яка складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дисертаційного дослідження, визначаються його об'єкт, предмет, мета, завдання, основні методи та етапи, розкриваються наукова новизна, теоретична та практична значущість роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Теоретичні основи взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей" - розглядається стан проблеми в педагогічній теорії, аналізується становлення основних напрямів, змісту, форм і методів взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей, у період, що безпосередньо передував визначеним рамкам дослідження і який став підґрунтям подальшого розвитку цього процесу.

Як для педагогічної теорії, так і для практики в період з 1945 до 1991 року при визначенні відносин між школою і сім'єю щодо здійснення виховного впливу на особистість дитини характерним було вживання досить широкого кола понять, основними з яких були: "робота школи з батьками", спільна діяльність школи і сім'ї", "єдність сімейного і суспільного виховання", "вааємозв'язок", "спільні зусилля", "узгоджені дії", "співробітництво сім'ї та школи", "взаємодія" тощо. Однак, проведений аналіз науково-педагогічної, психологічної, методичної літератури дозволяє зробити висновок, що попри таке розмаїття термінів, всі вищеназвані поняття використовувались в педагогічній теорії для позначення певних дій з боку школи як інституції суспільного виховання стосовно сімей учнів, і мали на меті досягнення конкретних результатів, формування відповідних рис як у дитини, так і в її батьків. Вже сама заміна одних понять на інші свідчить про розвиток досліджуваного нами процесу, про певну зміну підходів і пріоритетів у визначенні його сутності. Ми в своєму дослідженні зупинилися

на терміні "взаємодія". На наш погляд термін "взаємодія, який в останні роки утвердився в науковому обігу і трактується філософією як категорія, що відображає процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість, зміну стану, взаємоперехід, більш повно відображає процес відносин між школою і сім'єю. При цьому кожна з сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотнього впливу протилежної сторони. Тобто взаємодія передбачає в якійсь мірі рівносильний взаємний вплив об'єктів один на одного і обумовлює рівномірний їх розвиток. Стосовно до теми нашого дослідження ми розуміємо під взаємодією взаємоспрямовані дії сім'ї та школи, які викликають адекватні відповідні дії, що сприяють вирішенню взаємонеобхідних завдань, досягненню взаємозначущих цілей.

Проведений літературний аналіз овідчить, що проблема взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей має тривалу історію. Вивчення робіт дореволюційного періоду овідчить, що серед педагогів того часу не існувало єдиної думки щодо співвідношення школи як державного закладу суспільного виховання і сім'ї. Вирішення цієї проблеми покладалося на педагогічну науку майбутнього. Теоретичні розробки взаємодії двох важливих інститутів - сім'ї та школи - знайшли своє відображення в працях педагогів пореволюційного часу, які мали значний вплив на становлення досліджуваної нами проблеми (С.Т.Шацький, Н.К.Крупська, П.П.Блонський, А.С.Макаренко). Так, С.Т.Шацький, одним з перших виділив роль соціального середовища як одного з компонентів виховного впливу на учнів. За його твердженням сім'я має широкий арсенал засобів виховного впливу на дитину, але правильне їх використання може бути забезпечене тільки під суворим керівництвом школи, яку педагог розглядав як центр, що повинен координувати дії сім'ї та різних громадських організацій. А.С.Макаренко, розглядаючи питання вихо-

вання дітей, висунув ідею об'єднання сім'ї та школи в загальну педагогічну організацію, яка повинна була, на його думку, забезпечити повну реалізацію як специфічних виховних функцій сім'ї, так і функцій школи в процесі їх взаємодії.

В результаті вивчення теоретичного доробку 40-50 рр. виявлено наступне: невинувато мало уваги приділялось вченими цьому питанню; основні зусилля було зосереджено на обґрунтуванні ідентичності змісту виховного впливу на дитину сім'ї та школи, на визначенні шляхів обмеження впливу батьків за рахунок розширення впливу школи.

Увага до сім'ї як одного з важливих факторів формування особистості зростає в 60-ті роки. Це стимулюється практичними і теоретичними розробками питань виховання в сім'ї вченими, філософами, соціологами, демографами, юристами, педагогами і психологами (Л.П.Буєва, Т.М.Даутов, М.К.Коган, І.С.Кон, П.Є.Кряжев, Є.В.Соколов, О.Г.Харчев та інш.) Батьки в цей період розглядаються, в основному, як перші вихователі дітей, завдання яких полягало в закладенні основ виховання, що в подальшому повинно було забезпечити успішний вплив школи на особистість дитини. Школа визнавалась найбільш важливим фактором виховного впливу на підрастаюче покоління. Для цього часу характерними були пошуки і намагання сформулювати вимоги до педагогічного керівництва спільною діяльністю сім'ї та школи. Основними з них вважались такі: ґрунтування на принципах партійного керівництва, ленінських нормах партійного життя; відображення стану педагогічної і психологічної науки і педагогічної практики; існування єдиної системи; зміни відповідно до вимог, обумовлених розвитком суспільства. Значним внеском в розробку ідеї взаємодії сім'ї та школи стали праці І.В.Гребеннікова. Аналіз його робіт свідчить про намагання

педагога виділити конкретні ознаки цього процесу, мету якого він вбачав у зрівнянні рівня виховання дітей в сім'ї і рівня їх виховання в школі. Вирішення даної проблеми І.В.Гребенніков тісно пов'язував з впровадженням педагогічного виховання батьків. Ним було розроблено його зміст, шляхи, форми і методи впровадження в практику. В цей час в педагогічній літературі розглядаються питання наукового обґрунтування взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей і, як свідчить аналіз джерел того часу, перевага надається позиції трактування сімейного виховання як окладової суспільного, привносячи в його зміст основні положення щодо виховання особистості школяра.

Значну увагу досліджуваному в даній роботі питанню приділяв В.О.Сухомлинський, який вважав, що педагогіка повинна стати наукою для всіх - для вчителів і батьків. Розробляючи проблему виховання підростаючого покоління, педагог тісно пов'язував її з взаємовідносинами сім'ї та школи. Підкреслюючи важливість взаємодії сімейного та суспільного виховання, В.О.Сухомлинський на відміну від інших авторів майже не користується термінами "спільні дії", "спільна робота" сім'ї та школи тощо, які набули поширення в цей період. Для позначення даного процесу ним вводиться спеціальний термін "шкільно-сімейне виховання", яке на його думку є однією з найважливіших умов формування особистості підростаючого покоління.

В дисертації показано, що 70-ті роки характеризуються глибоким науково-теоретичним пошуком в галузі взаємодії сім'ї та школи. В педагогіці спостерігаються намагання обґрунтувати цей союз, підвести під нього наукову основу, конкретизувати шляхи і основні напрями його досягнення. певний інтерес з цієї точки зору мають роботи А.М.Низової та А.Г.Хрипкової. Розглядаючи союз

суспільного та сімейного виховання, автори роблять спробу відстоювати позиції рівноправ'я цих виховних інститутів щодо їх впливу на дитину. Школі в цьому рівноправ'ї належала роль "організуючої, об'єднуючої сили", яка повинна була забезпечити зміст і напрями виховання не тільки в своїх стінах, але й в колі сім'ї. Основними формами розв'язання цих завдань визначались - робота батьківських комітетів і підвищення педагогічної культури батьків.

На початку 80-х років проблема взаємодії сім'ї та школи набуває подальшого розвитку. Робляться спроби (І.Р.Борухов, Н.І.Болдирев, Р.М.Капралова, С.М.Корнієнко, В.Д.Масний, О.Я.Савченко) розробити педагогічні основи, шляхи і форми його здійснення. Так, наприклад, на думку Н.І.Болдирева, В.Г.Бочарова та інш. основу взаємодії сім'ї та школи повинні складати пошуки і вияв резервів удосконалення і підвищення ефективності виховної роботи з дітьми, попередження і подолання помилок у виховній роботі, злагоженість і єдність зусиль, вимог, методики і змісту цієї роботи, подолання і попередження помилок. Значна увага приділяється також проблемі оптимізації взаємодії, розгляду її структури, розподілу обов'язків, ролей, завдань і функцій учасників взаємодії. В своїх роботах педагоги і психологи виходили з того, що спільна діяльність сім'ї та школи, постійний вплив з різних сторін сприймається учнями однозначно, формує у них уявлення щодо існуючої в суспільстві єдності думок, суджень, цілей і ціннісних орієнтацій. Що ж конкретно розумілось під поняттям "взаємодія"? В загальному розумінні під взаємодією психологи і педагоги (О.А.Бодалев, Б.Ф.Ломов, М.М.Обозов, І.І.Лейметс, І.В.Гребенніков, А.М.Нізова та інш.) розуміли систему взаємо обумовлених дій, де кожна дія одного з учасників взаємодії викликає відповідні дії

іншого. У свою чергу, особливості цих дій також впливають на зміни наступної дії. Кінцевий результат такого обміну діями вбачався у виробленні певної єдиної для всіх її учасників системи, загальних уявлень як основи для вироблення плаців спільних дій.

В роботі підкреслюється, що поряд з вищезгаданими дослідженнями з'являються роботи присвячені виявленню педагогічних умов, змісту, форми співробітництва вчителів і батьків учнів різних вікових груп (В.М.Колодезніков, С.М.Косая, М.П.Спіцин, А.І.Фотонова), В Україні ґрунтовні дослідження з даної проблемати в цей час проводили відомі вчені (Л.С.Бондар, Б.С.Кобзар, О.П.Кондратюк, О.Я.Савченко та інші.). Окремі аспекти взаємодії суспільного і сімейного виховання знайшли відображення в дисертаційних роботах, автори яких досліджували цей процес з точки зору формування певних якостей і рис особистості – Т.П.Деусова, А.М.Балуба (Ідейно-політичне виховання), Р.О.Мавлянова, Л.Д.Руденко, О.М.Сафін (Трудове виховання), Л.Д.Бобилєва (моральне виховання), Л.В.Грекова, Н.М.Савіна (естетичне виховання), О.Я.Свиридов, В.Г.Яковлев, А.О.Калашніков, І.І.Петренко (фізичне виховання), С.Я.Сичова, Н.В.Феркстістова (підготовка до сімейного життя) та інші. Аналіз цих та інших робіт даного періоду засвідчує, що при розгляді проблеми взаємодії сім'ї та школи дослідники основну увагу зосереджували на підвищенні педагогічної культури батьків. З цією метою ними розроблялись відповідні програми для роботи з батьками в певному напрямі. Однак детальне вивчення робіт показало, що всім їм властивий один загальний недолік: авторами не враховувалося існування існуючої в шкільній практиці системи педагогічної освіти батьків, що в якійсь мірі знижувало цінність розроблених ними рекомендацій.

Отже, практичне залучення сім'ї до школи з метою побудови

соціалістичної сім'ї спостерігається з середини 20-х років. В ході активних пошуків встановлення взаємодії виникають її різноманітні форми, застосування яких надавало певну допомогу не тільки школі, але й сім'ї, сприяло наближенню останньої до школи, а не її відокремленню. Основними з них були: проведення батьківських зборів, створення спеціальних комісій, які надавали сім'ї допомогу з певних проблем (що мало істотне значення на той час), впровадження в практику школи відкритих уроків і днів відкритих дверей і, нарешті, педагогічний вєеобуч батьків. По суті всі здійснювані заходи мали одну мету: підпорядкувати сім'ю школі, доручивши останній керівництво сімейним вихованням, ввести суворий контроль за вихованням дітей в позаурочний час, перетворити зміст сімейного виховання в аналог суспільного, в даному випадку, шкільного.

У другому розділі - "Розвиток взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в Україні (1945-1991 рр.)" - розглянуто провідні тенденції, напрями, зміст, форми і методи взаємодії сім'ї та школи, їх залежність від існуючих економічних, соціально-політичних умов і вимог до формування особистості підростаючого покоління. На основі історико-педагогічного аналізу взаємодії за період 1945-1991 рр. було визначено основні етапи її розвитку.

Перший етап досліджуваного періоду (1945-1958 рр.) характеризувався вдосконаленням вже існуючих і утвердженням нових напрямів і форм взаємодії сім'ї та школи, що зняйшло своє відображення в численних нормативних документах та інструкціях. До основних з них можна віднести такі: діяльність шкільних батьківських комітетів, щоденники учнів, батьківські збори (класні і загальношкільні), проведення педагогічної пропаганди серед батьків. В той же час, можна сказати, що робота з батьками мала досить обмежений характер: найчастіше школа орієнтувалась в своїй роботі на членів бать-

ківських комітетів, через яких здійснювала контроль і керівництво основною масою батьків. Сім'ї відмовлялось у можливості правильного виховання, а її вплив визнавався в суто негативних випадках (релігія, недисциплінованість тощо).

Наступний і найбільш насичений етап взаємодії сім'ї та школи (1959-1983 рр.) починається після прийняття "Закону про зміцнення зв'язку школи з киттям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР", відповідного Закону УРСР і охоплює декілька наступних десятиріч. Соціальні процеси, що відбувалися в цей час в державі, мали значний вплив на підходи до вирішення проблеми взаємозв'язку сім'ї та школи, що на практиці привело до появи і розвитку нових форм, методів і шляхів її здійснення. Так, паралельно з уже існуючими батьківськими комітетами з'являються ради сприяння сім'ї та школі, ради громадськості. Однак, залишаючись фактично безправними стосовно школи, свою основну діяльність ці організації зосереджують на розв'язанні матеріально-побутових проблем і "вихованні" батьків через партійні та громадські організації. Подальшого розвитку в цей період набуває і педагогічний всеобуч: розширюється мережа педагогічних лекторіїв, народних університетів педагогічних знань для батьків. Хоча і тут продовжує виявлятися зневіра у можливості сім'ї правильно виховувати дитину. На практиці це призводило до того, що основна маса слухачів народних університетів були представниками батьківських комітетів шкіл. Але поступово до навчання в університетах залучаються значні кола батьків, що мало позитивний вплив на розвиток взаємодії сім'ї та школи.

Проведений в ході дослідження аналіз свідчить, що наступним кроком було удосконалення змісту, форм і методів педагогічного всеобучу батьків. Починають створюватися і використовуватися спе-

ціальні плани і програми, в яких відображаються основні питання розвитку навчання і виховання підростаючого покоління. Заняття набувають більш систематизованого характеру, розширюється їх тематичне спрямування, широкого розповсюдження набувають і різноманітні форми їх проведення (лекції, семінари, бесіди, екскурсії). Однак, детальне вивчення змісту пропонованого батькам матеріалу свідчить, що його ефект з точки зору підвищення рівня психолого-педагогічних знань батьків був недостатнім. Це зумовлювалось тим, що, по-перше, плани і програми розроблялись на основі вузівських курсів з педагогіки та психології (а звідси їх важкодоступність для основної маси слухачів, базування на основах шкільної, а не сімейної педагогіки, спрямованість на виховання особистості школяра, а не дитини); по-друге, їх характерною рисою була значна затеоретизованість і заідеологізованість; по-третє, питома вага припадала на загальнопізнавальні питання. Звідси можна зробити висновок, що основна мета педагогізації батьків вбачалась у підвищенні ідейно-політичного і загальнокультурного рівня сім'ї. Це, в свою чергу, хоча й мало певне позитивне значення, але не виконувало основної мети - озброєння сім'ї спеціальними знаннями для розв'язання питань виховання. Набувають поширення різноманітні форми педагогічної пропаганди. Так, в 1962 р. в Україні працювало 14 тис. батьківських лекторіїв, 757 педагогічних університетів, 2194 школи для батьків дітей дошкільного віку.

Важливою подією цього періоду стало створення Педагогічного товариства УРСР, як громадської організації, що об'єднувала і педагогів, і батьків. Серед створених при ньому секцій важлива роль відводилась секції сімейного виховання, яка по суті і очолювала роботу, спрямовану на здійснення педагогічної пропаганди і створення мережі педагогічного всеобучу батьків, що було згодом

закріплено на державному рівні в "Основах законодавства Союзу РСР та союзних республік про народну освіту" (1978 р.).

Документальні дані свідчать, що в кінці 70-х - на початку 80-х рр. у суспільстві спостерігається значне підвищення інтересу батьківської громадськості до проблем виховання. Йде активний пошук нових форм і методів роботи з сім'єю. Основна увага зосереджується на розробці проблем удосконалення педагогічного всеобучу батьків. Як результат, з'являється і набуває поширення якісно нова форма - покласний педагогічний всеобуч, що відіграє важливу роль у поглибленні взаємодії суспільного та сімейного виховання.

Заключний етап дослідження охоплює 1984-1991 рр. і характеризується масовим впровадженням системи педагогізації батьків як провідної тенденції у взаємодії сім'ї та школи. Виникає широкий спектр організаційних форм роботи з сім'єю: батьківські університети, лекторії, материнські школи та школи молодих батьків, консультанти з актуальних питань родинного виховання. Зберігаються і батьківські комітети, батьківські збори, однак їх роль у порівнянні з попередніми періодами значно звужується, спрощуються завдання, що входять до їх компетенції. Все це знайшло своє відображення в нормативних документах, де основні форми педагогізації сім'ї були затверджені на державному рівні. Однак, як і в попередні роки, пріоритет залишається за суспільним вихованням, що суттєво впливає на формування підходів до змісту роботи з батьками і на практиці призводить до негативних наслідків, оскільки знижується інтерес сім'ї до школи. Все це зумовило звуження, знецінення системи педагогічного всеобучу. Дану тенденцію підтверджує аналіз документальних матеріалів. Незважаючи на те, що в 1987 р. в Україні налічувалося 550 народних університетів педагогічних

знань для батьків, 7,8 тис. педагогічних лекторіїв, 9,5 тис. консультпунктів, 2700 кабінетів педагогічної освіти батьків, педагогічним всеобучем виявилось охоплено всього 73,2% батьків. Про низьку ефективність занять з батьками свідчать результати проведеного анкетування: тільки 29,2% опитаних батьків відмітили важливість і необхідність для сімейного виховання знань в основ психології, педагогіки, методики виховання. Стан, що склався наприкінці 80-х років був зумовлений рядом об'єктивних причин: педагогізація батьків в більшості випадків організовувалась епізодично і навіть покладений всеобуч зводився до 3-4 занять протягом року; теми, що пропонувались батькам для розгляду, мали стихійний і випадковий характер, часто не відповідаючи запитам і потребам сім'ї; не дотримувалось науково-методичний підхід до добору теми чи іншої організаційної форми педагогізації батьків; не розроблялись альтернативні плани і програми роботи з сім'єю; зміст існуючих був затеоретизованим і відірваним від реалій життя, сімейного виховання; була відсутня цілеспрямована підготовка і перепідготовка педагогічних працівників до роботи з батьківською аудиторією, не розроблялась спеціальна методика проведення занять з батьками.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє зробити такі висновки:

Сучасний етап розбудови національної школи вимагає розробки нових підходів до проблеми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

Взаємодія сім'ї та школи в сучасних умовах передбачає систему взаємообумовлених дій, в якій кожна дія одного з учасників взаємодії (сім'ї чи школи) викликає відповідні дії іншого і призводить до вироблення єдиних для обох її учасників загальних

увлень, спільних дій і спирається на науково-теоретичний доробок і практичний досвід минулого.

На основі вивчення документальних матеріалів і літературних джерел визначено етапи розвитку взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в межах досліджуваного періоду:

Перший етап - 1945-1958 рр. - характеризується тим, що взаємодія здійснювалась за двома основними напрямками: школа - батьківський комітет, школа - сім'ї учнів. Як в першому, так і в другому випадку цей процес мав назву "робота з батьками". При цьому перший напрям мав більш конкретний характер, оскільки діяльність батьківських комітетів, її зміст, основні завдання були зафіксовані в нормативних документах з народної освіти. Другий напрям базувався лише на загальних рекомендаціях щодо проведення педагогічного виховання батьків і в зв'язку з відсутністю наукових розробок, розвивався стихійно, хаотично, в залежності від бажання, умінь, можливостей конкретного вчителя.

Другий етап - 1959-1988 рр. - відрізняється тим, що поряд з питаннями змістовного плану значне місце починає займати пошук і розвиток різноманітних форм взаємодії сім'ї та школи. Спостерігаються численні намагання дати теоретичне обґрунтування даного процесу, підняти його якість шляхом розробки науково-методичного забезпечення.

Третій етап - 1984-1991 рр. - ознаменувався перенесенням центру тяжіння у взаємодії сім'ї та школи на педагогізацію батьків, яка складалася з лекторіїв, університетів педагогічних знань, консультпунктів, шкіл молодих батьків. Створюються і видаються різноманітні плани, програми, посібники для роботи в батьківській громадськості. Але через наявність певних об'єктивних причин у кінці 80-х рр. спостерігається поступове згортання існуючої системи, звуження взаємодії до проведення батьківських зборів і вирі-

шення матеріально-побутових питань з членами батьківських комітетів.

Розвиток взаємодії сім'ї та школи в період 1945-1991 рр. здійснювався на фоні бурхливих соціально-економічних і політичних процесів, зумовлених певними труднощами повоєння, деформаціями періоду культу особи, змінами в суспільстві, викликаними хрущовською "відлигою", застійними явищами і тенденціями 70-80 рр., перебудовою і оновленням усіх сфер громадського життя кінця 80-х - початку 90-х років. В цей час процес взаємодії сім'ї та школи збагатився рядом теоретичних положень та ідей, багатим практичним досвідом, який сьогодні можна розглядати як основу його подальшого вдосконалення в умовах побудови суверенної держави.

На основі проведеного історико-педагогічного аналізу виявлено і теоретично обгрунтовано основні форми і методи взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в досліджуваній період: керівництво з боку адміністрації школи діяльністю шкільних батьківських комітетів, заповнення відповідним чином щоденника учня і вимога від батьків також робити певні записи, батьківські збори (класні та загальношкільні), здійснення педагогічного вивчення батьків.

В дисертації виявлені провідні тенденції розвитку взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей, сутність яких полягала в забезпеченні потреб держави у керівництві і контролі за процесом виховання підростаючого покоління і які умовно поділені на три групи. До першої групи тенденцій віднесено ті, що виражають змістовний аспект взаємодії сім'ї та школи. У другу - ввійшли тенденції, пов'язані з організаційною стороною досліджуваного явища. Третю групу складають тенденції, які відображають конк-

кетизацію науково-теоретичного і методичного забезпечення взаємодії.

Враховуючи результати теоретичного аналізу, розроблено (у співавторстві) і апробовано на практиці комплекс інструктивно-методичних матеріалів, спрямованих на оновлення змісту і традиційних форм, на якісне поліпшення методики роботи з батьками, зокрема, підвищення їх педагогічної культури, як одного з важливих напрямів взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей.

На підставі проведеного дослідження визначено кілька постановочних питань. На нашу думку, доцільним було б внесення певних корективів в програми і навчальні плани педучилищ, педагогічних інститутів, педагогічних університетів, спрямованих на більш повне відображення проблеми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей в таких навчальних курсах як "Вступ до спеціальності", "Історія педагогіки України", "Методика виховної роботи", "Методика викладання педагогічних дисциплін". З метою забезпечення вчителів методичними матеріалами бажаним стала б розробка і видання нових планів і програм педагогічного всеобучу батьків, зміст яких відображав би проблеми сьогодення і відповідав сучасним потребам сім'ї.

Важливим кроком в справі піднесення якості роботи вчителя з батьками могло б бути видання спеціальних посібників "Основні напрями взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей", "Зміст і основні форми роботи класного керівника з батьками учнів" тощо.

Дане дослідження не претендує на всебічне висвітлення питань взаємодії сім'ї та школи у вихованні підростаючого покоління. Надалі пошук в історії цієї проблеми слід спрямувати на дослідження питань підготовки учителів, класоводів, класних керівників до роботи з сім'єю, з батьківською громадою в різні

історичні періоди, а також на висвітлення внеску видатних українських і зарубіжних педагогів в розв'язання питань співвідношення сімейного і суспільного виховання.

Основний зміст роботи висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Педагогічні знання - воім батькам. - Збірник матеріалів на допомогу організаторам педагогічної освіти батьків. - К.: Рад.школа, 1985. - 70 с. (у співавторстві).
2. Педагогічні завдання і задачі для батьків. - К.: Рад. школа, 1989. - 149 с. (у співавторстві).
3. Деякі питання сімейного виховання в педагогічній спадщині Н.К.Крупської// Тези науково-практичної конференції. - Барановичи, 1989. - С.25-26. (у співавторстві).
4. Педагогічний всеобуч батьків як одна з форм взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей// Тези Республіканської науково-практичної конференції "Взаємодія сім'ї, школи, базового підприємства і громадськості в комуністичному вихованні учнівської молоді". - Чебоксари, 1989. - С.121-128 (у співавторстві).
5. Вчителі і батьки - вихователі. - Київ: НДІ педагогіки УРСР, 1990. - 190 с. (у співавторстві).
6. Вдосконалення підготовки майбутнього вчителя до роботи з батьками// Тези наукової конференції Науково-дослідного інституту педагогіки Української РСР "Педагогічна наука - перебудові школи". - К., 1990. - С.125-126. (у співавторстві).
7. Покласний педагогічний всеобуч батьків загальноосвітньої середньої школи. Орієнтовний навчально-тематичний план і програма. - К.: Рад.школа, 1990. - 69 с. (у співавторстві).
8. Співдіяльність школи і батьків в орієнтації учнів на педагогічні професії// Тези науково-практичної конференції. - Ніжин, 1991. - С.89-90 (у співавторстві).

9. Педагогічний всеобуч батьків. - К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. - 82 с. (у співавторстві).

10. Виховання молодших школярів у сім'ї. Інформаційно-методичні матеріали. - К., 1991. - 56 с. (у співавторстві).

11. Використання досвіду "батьківської школи" В.О.Сухомлинського в сучасній практиці педагогічного всеобучу//Тези міжнародної науково-практичної конференції "Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст". - Київ-Кіровоград-Павлиш, 1993. - С.70-72. (у співавторстві).

469127

AB 28.726